

*Ірина Анатоліївна Куян,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

«СУВЕРЕНІТЕТ» ЯК БАЗОВА КАТЕГОРІЯ ІНСТИТУТІВ І ПРИНЦИПІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

В сучасному світі «суверенітет» вважається загально визнаною категорією політичних та юридичних наук, і в першу чергу, науки конституційного (державного) права. І це зрозуміло, оскільки для конституційного права ідея суверенітету є основоположною державотворчою ідеєю. Не випадково переважна більшість сучасних держав світу закріплюють принцип суверенітету в своїх конституційних актах. В ст. 1 Конституції України визначено, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Категорія «суверенітет» має велике значення не лише тому, що вказує на ознаку держави як такої та відображає сутнісну характеристику влади держави. Феномен суверенітету виступає основоположним фактором щодо інших державно-правових явищ, що ґрунтуються на його основі. За відсутності такого явища як державний суверенітет втрачається будь-який сенс для розмови, наприклад, про самостійність і самодостатність самої держави, незалежність державної влади, захищеність її народу та нації, що проживають на території даної держави від економічного, політичного, військового та іншого впливу ззовні [1, с. 92]. Тому дослідження місця і ролі категорії «суверенітет» в конституційному праві має важливе значення. В сучасних підручниках з конституційного права України при визначенні предмету і системи конституційного права категорія суверенітет не отримала визначення своєї ролі, місця та значення. Більш-менш повний розвиток отримала ідея народного суверенітету в рамках інститутів народовладдя (форм безпосередньої і представницької демократії), парламентаризму. Про державний суверенітет опосередковано згадується в рамках інституту основ конституційного ладу. При цьому теорія національного суверенітету залишається майже поза увагою конституціоналістів.

Усвідомлення і розв'язання проблем державного, національного та народного суверенітету, як точно відмічено В. Мелашенком, має не тільки теоретичне (наукове), а й практичне значення, оскільки ці проблеми пов'язані з такими питаннями, як консолідація народу України, досягнення ним національної злагоди, забезпечення самоідентифікації різноманітних етносів на території України, зміцнення державності тощо [2, с. 76].

Суверенітет є фундаментальною категорією, що підпорядковує собі цілий ряд політико-правових понять та категорій. На її основі ґрунтуються такі основні категорії державознавства, як «форма правління», «форма державного устрою», «державна влада», «функції держави», «державний апарат», «громадянство» тощо. Питання верховенства державної влади і її незалежності, змісту і форм реалізації влади народом (нацією) є центральним питанням конституційного права. А нормативне його вирішення, — врегулювання суспільних відносин щодо забезпечення верховенства і незалежності державної влади (її ніхто не може узурпувати), що ґрунтується на волі народу (єдиним джерелом влади є народ), — становить безпосереднє завдання і зміст конституційного права. Тому ми погоджуємось з В. Лазаревим, який вважає, що до предмету конституційного права належать відносини, які виникають в процесі реалізації суверенітету у всіх його формах [3, с. 19]. При цьому норми, що закріплюють суверенітет держави не утворюють самостійного утворення в структурі конституційного права, а отже суверенітет не можна вважати ані окремим інститутом в системі конституційного права, а ні складовою генерального інституту основ конституційного ладу, принаймні з огляду на те, що норми, які закріплюють суверенітет держави об'єднуються не лише цим інститутом, а втілюються в більшості інститутів конституційного права.

Термін «суверенітет» відображає сутнісну характеристику такого складного явища як держава, а поняття суверенітету є одним з найбільш загальних конституційно-правових понять, що дозво-

ляє вважати категорію суверенітету фундаментальною категорією науки конституційного права. В галузі конституційного права ця категорія виступає як базовий принцип на якому ґрунтуються всі основні інститути конституційного права та який має засадничий характер для принципів цих інститутів.

Ідея (принцип) суверенітету втілюється в конституційно-правовому інституті державної влади. По-перше, через закріплення територіального верховенства влади держави. Суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою (ст. 2 Конституції України). По-друге, через визначення народу носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі та заборону узурпації державою, її органами і посадовими особами права народу визначати і змінювати конституційний лад (ст. 5 Конституції України), чим закладається власне фундамент верховенства державної влади. По-третє, через встановлення засад поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, що сприяє запобіганню концентрації основних функцій держави в одному державному органі і перетворенню публічної влади держави у владу окремої корпорації чи політичної групи (ст. 6 Конституції України). По-четверте, через визначення права як основного змісту, форми і засобу функціонування державної влади та встановлення ієрархії нормативно-правових актів в державі (ст. 8 Конституції України). Якість верховенства державної влади закріплюється всією системою цього інституту і виявляється в інститутах: президента, законодавчої, виконавчої і судової влади, конституційної юстиції, прокуратури тощо. Названі конституційно-правові інститути покликані забезпечувати верховенство влади держави шляхом реалізації через регламентацію компетенції її носіїв.

Саме суверенітет держави є однією з найважливіших політичних гарантій прав і свобод людини і громадянина. Держава створює систему організаційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина (гарантії реалізації, охорони, захисту, матеріальні і процесуальні тощо) і визнає обов'язковими для себе міжнародно-правові засоби забезпечення прав і свобод людини.

Ще більше вираження принцип суверенітету знаходить в інституті громадянства. Згідно з Законом України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р., громадянство України — це правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у взаємних правах і обов'язках. Сам інститут громадянства є проявом суверенітету держави.

Політичні права і свободи громадян є необхідною передумовою буття народу в якості носія суверенітету і єдиного джерела влади, отже в основі принципу народного суверенітету, — принцип утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина (останні є складовою народного суверенітету). А з іншого боку, лише суверенна демократична держава може гарантувати політичні права людини і громадянина.

Інститути виборів, референдуму і загалом форм безпосередньої демократії є прямими формами реалізації принципу народного суверенітету, що наповнюють його живою матерією й забезпечують життєдіяльність останнього.

В основі інституту місцевого самоврядування (муніципального права) — принцип народного суверенітету (народовладдя) безпосередньо віддзеркалює демократичну організацію влади в державі.

Сутність територіального устрою України щонайперше відбивається в його принципах, основним з яких є принцип суверенітету. Суверенітет України поширюється на всю її територію. Спеціальними принципами територіального устрою є: єдність і цілісність державної території, поєднання централізації і децентралізації державної влади, збалансованість соціально-економічного розвитку регіонів, — які в комплексі спрямовані на забезпечення територіального верховенства державної влади, оптимізації вертикальних зв'язків між органами державної влади і місцевого самоврядування.

Окремо слід зупинитися на такому інституті конституційного права як інститут назви держави. Визначення свого найменування — суверенне право кожної держави. В Україні її назва сформувалася історично і співпала в часі з формуванням української нації як політичної багатонаціональної спільноти, але тим не менше, в основі якої, саме фактор етнічності має державотворче значення. Українська нація реалізувала своє право на власну державу, а її національний суверенітет реалізувався в державний суверенітет. Національний суверенітет як принцип виконує

ідентифікуючу функцію. Тому сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури є важливим завданням для держави, яка для забезпечення єдності суспільства повинна також сприяти й розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин (ст. 11 Конституції України), оскільки установчу функцію щодо суспільства виконує народний суверенітет, на основі якого Український народ — громадяни всіх національностей сформували власну державу і визначили свій конституційний лад.

Принципи державного і національного суверенітету особливо виявляються в інституті державної мови. Стаття 10 Конституції України державною мовою в Україні визначає українську мову і покладає на державу обов'язок забезпечення її всебічного розвитку і функціонування в усіх сферах суспільного життя на території України. І це закономірно, бо мова є найвиразнішою ідентифікуючою ознакою народу (не лише етносу), символом його єдності, важливим засобом консолідації. Враховуючи, що в Конституції України втілюється загальногромадянська концепція національного суверенітету (нація — багатонаціональний народ) можемо говорити, що через принцип народного суверенітету та інститути народовладдя втілюється й доктрина національного суверенітету. З іншого боку, окремо розділяти принципи державного і народного суверенітету, принаймні для демократичної держави, неможливо, оскільки державний суверенітет є похідним від народного суверенітету.

Зазначене дозволяє нам стверджувати, що суверенітет як засадничий конституційно-правовий принцип обумовлює всю систему принципів та зміст інститутів конституційного права. Втілюваний в Конституції України принцип суверенітету (Україна є суверенна держава (ст. 1) у вигляді установчої, відправної норми містить правило, яке не може бути виражене відособленою групою правових норм. Це норма загального змісту, яка вимагає обов'язкового врахування при застосуванні чи конструюванні будь-яких інших норм чи інститутів. Ця норма має імперативний характер і є обов'язковою для всіх суб'єктів конституційно-правових відносин.

В конституційному праві його принципи поділяють на дві основні групи: загальні та спеціальні. Під загальними принципами розуміються найбільш узагальнені керівні засади, ідеї, а іноді й завдання всієї галузі. Спеціальні принципи конституційного права — це керівні засади та ідеї, що виражають сутність і зміст окремих основних інститутів цієї галузі, вони розвивають і деталізують загальні принципи конституційного права, спрямовують їх на конкретні групи суспільних відносин. До загальних принципів конституційного права відносять принципи: публічності, пріоритетності, універсальності, демократизму, активної дієвості, науковості, наступності, системності, програмності тощо [4, с. 23]. Консолідуючою, джерельною категорією щодо загальних принципів конституційного права України виступає, на нашу думку, принцип суверенітету. По-перше, з огляду на те, що конституційне право має своїм завданням насамперед регулювання відносин, пов'язаних із забезпеченням суверенітету народу, державного і національного суверенітету. По-друге, тому що право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно її народу. Це право є природним суверенним правом Українського народу. Поза принципом народного суверенітету і народовладдя не можна обґрунтувати ідеї верховенства права і прав людини, парламентаризму і загалом конституційної правової держави. Отже, категорія «суверенітет» виконує субординуючу роль щодо всіх інших загальних і спеціальних принципів конституційного права.

В основі принципу публічності конституційного права, що вказує на пріоритетність регулювання суспільних відносин, пов'язаних із здійсненням публічної влади народом України та Українською державою, пріоритет, — верховенство публічної політичної влади держави, єдиним джерелом якої є народ.

Пріоритетний характер предмета конституційного права зумовлений завданням цієї галузі щодо регулювання відносин, які виникають в процесі реалізації суверенітету у всіх його формах, а пріоритетність джерел і суб'єктів конституційного права не в останню чергу визначається їх роллю у забезпеченні суверенітету.

Принцип універсальності конституційного права передбачає регулювання цією галуззю широкого кола найважливіших суспільних відносин політичного, економічного, соціального, куль-

турного та іншого характеру, що пов'язано з необхідністю забезпечення конституційних гарантій суверенітету в найважливіших сферах життєдіяльності суспільства і держави.

Принцип демократизму, по суті, є принципом народного суверенітету, згідно з яким носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, що необхідно передбачає й конституційне закріплення основних форм безпосередньої і представницької демократії.

Принцип науковості конституційного права забезпечується належним теоретичним обґрунтуванням всіх конституційно-правових явищ, вихідною, базовою категорією для багатьох з них є саме «суверенітет».

Якщо виходити з того, що принцип наступності конституційного права виявляється в історизмі цієї галузі, то не можна не відзначити, що саме еволюція теорії суверенітету зумовила розвиток конституційного права як провідної галузі публічного права.

Програмний принцип конституційного права України, що виражає перспективи розвитку суспільних відносин не може ігнорувати очевидну безальтернативність (принаймні на сьогодні) демократичної державної організації суспільства, в якому категорія «суверенітет» має комплексне значення і втілюється в єдності трьох своїх форм: державного, народного і національного суверенітету.

Базовий характер змісту категорії «суверенітет» знаходить своє логічне продовження в спеціальних принципах, властивих самостійним інститутам конституційного права та групам конституційно-правових відносин, зокрема, основ конституційного (державного і суспільного) ладу; інституту громадянства; форм безпосередньої демократії; організації і діяльності органів державної влади (законодавчої, виконавчої і судової влади, інституту президентства); місцевого самоврядування; конституційної юстиції, захисту конституції, державної мови, назви держави; адміністративно-територіального устрою, національної безпеки і оборони держави, — які в комплексі покликані забезпечувати організаційну і функціональну єдність держави і суспільства і гарантувати державний, народний і національний суверенітет.

Ідея суверенітету в потрійній єдності (державний, народний, національний) виступає в конституційному праві як основний засадничий принцип демократичної державної організації і визначає основні сутність, зміст, спрямованість і форми конституційно-правового регулювання. По-перше, з огляду на те, що він є концентрованим вираженням цінності суверенної держави, як такої, що здатна забезпечити злагоду в суспільстві, досягнення (забезпечення) чого є основною метою та завданням конституційно-правового регулювання. По-друге, принцип суверенітету субординує всі інші загальні та особливі (спеціальні) принципи конституційного права.

Використана література:

1. *Марченко М. Н.* Государство и право в условиях глобализации / М. Н. Марченко. — М.: Проспект, 2008. — 400 с.
2. *Конституційне право України* / [за ред. В. Ф. Погорілка]. — [4-те вид.]. — К.: «Наукова думка», 2003. — 733 с.
3. *Лазарев В. В.* Теория государства и права: [учебник] / В. В. Лазарев, С. В. Липень. — [3-е изд., испр. и доп.]. — М.: Спарк, 2004. — 528 с.
4. *Погорілко В. Ф.* Конституційне право України: [підручник] / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко / [за заг. ред. В. Л. Федоренка]. — [3-вид., перероб. і доопр.]. — К.: КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. — 532 с.

Куян І. А. «Суверенітет» як базова категорія інститутів і принципів конституційного права України.

Стаття присвячена дослідженню питання про місце і роль категорії «суверенітет» в конституційному праві України. Вказується, що суверенітет як засадничий конституційно-правовий принцип обумовлює всю систему принципів та зміст основних інститутів конституційного права. Визначається базовий характер категорії «суверенітет» для основних інститутів і принципів конституційного права.

Ключові слова: суверенітет, державний суверенітет, народний суверенітет, національний суверенітет, конституційне право, принципи конституційного права.

Куян И. А. «Суверенитет» как базовая категория институтов и принципов конституционного права Украины.

Статья посвящена исследованию вопроса о месте и роли категории «суверенитет» в конституционном праве Украины. Указывается, что суверенитет как основополагающий конституционно-правовой принцип обуславливает всю систему принципов и содержание основных институтов конституционного права. Определяется базовый характер категории «суверенитет» для основных институтов и принципов конституционного права Украины.

Ключевые слова: суверенитет, государственный суверенитет, народный суверенитет, национальный суверенитет, конституционное право, принципы конституционного права.

Kuyan I. «Sovereignty» as Basic Category of Institutes and Principles of Constitutional Law of Ukraine.

Article is devoted to research the place and role of the category “sovereignty” in constitutional law of Ukraine. Sovereignty is a fundamental category that has dominated a number of political and legal concepts and categories as follows: «government», «form of government», «state power», «public functions», «state apparatus», «citizenship» and so on are based on its basis. Thus, sovereignty as fundamental constitutional and legal principle makes the whole system of principles and content of the institutions of constitutional law. In the field of constitutional law, this category serves as a basic principle which all basic institutes of constitutional law are based on: the foundations of the constitutional order, public authorities (including the Institute of the President, the legislative, executive and judiciary, constitutional justice, prosecutors, etc.), democracy (direct and representative democracy forms) human rights (especially in the institute of citizenship), name of the state, official language, territorial organization, local government and others.

It was studied the relationship between category “sovereignty” and the general principles of constitutional law. These principles include the principle of publicity, priority, universality, scientism, democracy, active efficiency, continuity, consistency, programmaticity.

The idea of sovereignty in the triple Unity (state, nation, national) acts as a basic fundamental principle of democratic organization of constitutional law. State sovereignty defines the basic nature, content, direction and forms of constitutional and legal regulation. Firstly, considering the fact which is concentrated expression of the value of a sovereign state as one that is able to provide harmony in society. Achieving this idea is the main goal, the task of constitutional and legal regulation. Secondly, the principle of sovereignty subordinates all other general and particular (special) principles of constitutional law.

The principle of sovereignty is fundamental nature for principles of these institutes as well as general principles of constitutional law and carries of subordination role.

Key words: sovereignty, state sovereignty, national sovereignty, constitutional law, the principles of constitutional law.